
Jana Wohlmuth Markupová: Biografie už není akademická sebevražda

Vývoj vědecké publikace se ubírá různými cestami a uplynulý rok práce historičky Jany Wohlmuth Markupové to potvrzuje. Po prvním kontaktu na dálku, následném příspěvku kapitolou do sborníku a dlouho trvajícím vyjednávání teď v září konečně vyjela do Nizozemska. Univerzita v Groningenu je zásadním místem pro biografický výzkum, kterému se věnuje. Do této oblasti spadá i její v loňském roce vydaná publikace *Soukromá válka Huga Vavrečky*, jejíž výslednou podobu významně ovlivnil neočekávaný pramen – pohádka. Ať už jde o výměnu zkušeností s nizozemským prostředím, zvláštní zdroje historického výzkumu nebo vývoj historické biografie, člověk může narazit na mnohá překvapení.

Jana Wohlmuth Markupová, foto: Ondřej Trojan

Na konci září jste se vrátila z Nizozemska, kde jste působila jako hostující přednášející. Jaká byla geneze této cesty a jak dlouho jste na University of Groningen působila?

Začnu od nejkratšího časového úseku, což byla bohužel doba, kterou jsem tam strávila. S ohledem na to, kdy u nás končí zkouškové období a začíná výuka, našli jsme jenom dva týdny. Ty dva týdny se paradoxně plánovaly asi rok a čtvrt, protože bylo nejdřív potřeba čistě administrativně, organizačně zabezpečit platformu, díky které bych tam mohla odjet, protože mezi [univerzitou v Groningenu](#) a naší fakultou nebyla navázaná žádná spolupráce například v rámci programu Erasmus+. S obrovskou pomocí Lenky Lukešové ze zahraničního oddělení se to nakonec povedlo.

Jak jsem se vůbec k těm lidem dostala, a proč zrovna za nimi je ještě delší příběh. Asi čtyři a půl roku zpátky jsem se seznámila s jejich texty a tím, co dělají, protože právě v Groningenu existuje jedno z – alespoň z mého pohledu

– nejlepších světových akademických pracovišť, které se věnuje biografickým výzkumům. Vydali několik opravdu klíčových textů, které velmi ovlivnily mou práci, a někdy na začátku roku 2019 jsem se s nimi propojila alespoň po e-mailu. Nabídl mi, jestli nechci přispět do jejich knihy, což mi přišlo jako neuvěřitelná šance, takže z toho byla první publikační spolupráce, když v roce 2021 vyšla knížka Different Lives v nakladatelství Brill. Moje kapitola popisuje, jak vypadá biografický výzkum v Česku. Potom začal covid, takže jsme se vidět nemohli. Když začal ustupovat, řekla jsem si: už se musíme potkat a začnu to zařizovat. Byli naštěstí tak vstřícní, že mi do těch dvou týdnů vměstnali všechny aktivity, které jsem potřebovala splnit, a díky jejich pomoci jsem se například mohla zúčastnit i setkání v rámci Biographer's Club na Radboud University v Nijmegenu či přednést veřejnou přednášku v rámci groningenského Výzkumného centra pro historické vědy.

O čem jste v Nizozemsku přednášela?

Jednak o českém biografickém výzkumu a orální historii, jednak o konkrétních výzkumech a jejich závěrech. Takže jsem měla třeba veřejnou přednášku mimo pravidelnou výuku věnovanou Václavu Havlovi v kontextu jeho rodinné tradice ve 20. století. Zároveň jsem ale zprostředkovávala nejenom tuto perspektivu, ale i akademickou realitu v jedné z postkomunistických zemí, o které oni v podstatě mnoho neví. A vědí, že toho mnoho neví a zajímá je to, díky bohu.

To je zajímavé v kontextu letošních akademických stávek.

Vlastně mě strašně překvapilo, co říkali. Člověk odjíždí s představou, že je tam všechno skvělé, a problémy, které jsou tady, tam neřeší. Podporuje to třeba i srovnání, že v hodnocení univerzit je ta v Groningenu pravidelně v první stovce, možná v první devadesátce na světě. Nicméně se ukázalo, že i když tam neřeší naše problémy, mají jiné. Se dvěma kolegy, profesorem Hansem Rendersem a doktorem Davidem Veltmanem, jsme se hodně bavili, jak něco funguje u nás, jak u nich, vzhledem ke stávkám i o platovém rozmezí na humanitních a filozofických fakultách a nejenom na nich. Zajímavé pro mě bylo, co trápí je, co je jejich téma. Nevím, jestli by s touto zkratkou souhlasili, ale problémem se zdá být třeba „byznysově řízení“, které se promítá do velkého důrazu na internacionalizaci, který je u nás znát sice taky, ale tam narostl do takové míry, že třeba osmdesát procent studujících studuje v anglojazyčných programech. Konkrétní příklad: kdybyste tam chtěl studovat nizozemskou literaturu, budete ji studovat anglicky. Díky tomu bude mít škola více studentů ze zahraničí a vydělá více na poplatcích za studium. Místním vyučujícím to situaci ztěžuje, nebo jinak: mění to výuku i podobu akademické obce. Odtud neznám, že bychom měli třeba osmdesát procent samoplátců.

Přijde mi, že i v Česku často zaznívá názor , aby univerzity řídili manažeři, a ne „zaslepená“ akademická obec, která to dělá špatně.

Nemám pocit, že by to výrazně pomohlo tamní akademické obci, určitě ne ve smyslu, že by tam lidi byli super nadšení a že by tam nebyly jiné problémy, které zase generuje tento způsob řízení. Nečekala jsem, že to bude až takhle ostré. Pro mě samozřejmě byla výhoda, že tam všichni mluví anglicky, my všichni ostatní z toho těžíme. Pro místní je to ale samozřejmě odlišné.

Vzhledem k této výměně zkušeností, je něco, čím jste se tam inspirovala, co byste tady chtěla zužitkovat?

Čím déle jsem zpátky, tím více mě napadá, co by se tu dalo trochu proměnit. Jedna z praktických věcí je jiný typ zapojení studentů do výuky. Dostala jsem také nabídku uspořádat nějaký mezinárodní workshop věnovaný středo- a východoevropské biografii právě u nás v Praze. Já bych zprostředkovala odborníky, kteří ve svých národních jazycích publikují biografie, ale navzájem o sobě neví a zároveň moc neví o mezinárodním kontextu, kde se celá debata odehrává v angličtině. A mnoho lidí, kteří píšou biografie, to nemusí řešit, protože si prostě píšou a neřeší žádné teoreticko-metodologické otázky. Z nizozemské strany tedy dorazila poptávka, abych něco takového zorganizovala, což mě strašně potěšilo z mnoha důvodů. Jednak proto, že mám radost, že je zajímavá, co tady děláme, jednak proto, že by chtěli přijet sem. A zároveň by to byla obrovská příležitost tady něco o biografii uspořádat a navázat na to další publikační spolupráce.

Vy se také zaměřujete na historické biografie. To je ze zásady poměrně úzké téma, jak se s ním dá fungovat v mezinárodním vědeckém prostředí?

To je dobrá otázka. Mám pocit, že možná proto mi funguje propojení s kolegy z Nizozemska. Protože oni svoje výzkumy, biografie konkrétních lidí, taky publikují v nizozemštině. Ty příběhy jsou důležité primárně pro lidi, kteří v daném prostoru žijí a mluví jazykem, kterým mluvili jejich aktéři. Což je i můj přístup. Ale teoreticko-metodologické otázky se řeší na anglojazyčné platformě. Je jedno, jestli píšou o farmáři a umělci z Belgie jako právě David Veltman, anebo jestli píšou o Hugo Vavrečkovi z Ostravy. Přístup, který volíme, může být podobný. Můžeme zjistit, že se inspirováme podobnými texty, i přesto že každý pracujeme s úplně jinými prameny. Pokud se na ně ale podíváte jako historik, řeknete si: jo, oboje jsou egodokumenty, prameny osobní povahy, všechny s sebou nesou nějaké charakteristiky a o nich už jsme schopni mluvit na obecnější rovině. Nizozemští kolegové chápou problémy dvojazyčnosti vědy, což se netýká jen biografického výzkumu.

Když jste zmínila, že předtím nebyla s University of Groningen navázána žádná spolupráce, podnikají se nějaké kroky k tomu, aby tam mohli i studující jezdit třeba na Erasmus?

Zatím jsme podepsali smlouvu jenom pro akademické pracovníky. Byla to vlastně ta jednodušší varianta, zároveň méně zavazující pro obě strany. Chtěla jsem, aby kolegové mohli případně přijet sem. Je to první krok. Rozšíření na studující by byl ten druhý, který by se mohl stát právě po uspořádání workshopu nebo konference. Nejenom na magisterském programu Orální historie – soudobé dějiny máme lidi, kteří dělají biografický výzkum, a myslím si, že v Groningenu by mohli načerpat novou inspiraci. Srovnání s prací někoho jiného, navíc v mezinárodní rovině, je vždycky skvělé. V prvním kroku se mi to nepodařilo, nechtěla jsem na tom lpět, abych neohrozila navázání alespoň nějaké spolupráce. Ale líbilo by se mi, kdyby to bylo možné.

Nedávno vám vyšla kniha Soukromá válka Huga Vavrečky. Co vás na něm zaujalo kromě napojení na rodinu Havlových, o kterou se zajímáte dlouhodobě?

Geneze projektu, jak já budu psát o Hugo Vavrečkovi, je dlouhatánská. Původně to byl disertační projekt. Potřebovala jsem si vymyslet téma a po dopsání knížky o Ivanu M. Havlovi dávalo smysl věnovat se někomu z jeho prostředí. Vavrečku mi navrhl můj školitel [Martin C. Putna](#). Zaujalo mě to, protože postava Vavrečky byla často idealizovaná – v rodině, v literatuře o Baťovi, o Masarykovi, o československé diplomacii, o novinách na konci Rakouska-Uherska v Brně a tak dále. Tak jsem si řekla, že je dobrý nápad zkusit to.

Proč jste knihu zaměřila na roky 1945 až 1952, kdy Vavrečka zemřel?

Původně to vznikalo jako celková biografie, ale pak jsem objevila pohádku. Nikoli bizarní, ale velmi nestandardní historický pramen. Vavrečka v březnu 1945 napsal pohádku vnukovi. Okolo ní se to celé začalo točit a mně začalo docházet, že v ní je ukryta hromada významů: kdo si Vavrečka myslí, že je, kdo si myslí, že je jeho rodina, jak si myslí, že bude vypadat svět po válce, co si myslí o realitě, ve které žije. Přišlo mi to jako samostatné téma, jak si člověk, který byl dekády na vrcholu, představuje svět po válce, a jak se vyrovnává s tím, že realita jde úplně jiným směrem.

Víc než to, že byl dědeček Václava a Ivana Havlových, byl pro mě Vavrečka jedním z lidí, kteří otevřeli otázky jdoucí po nejednoznačnosti vysvětlení dění po válce, respektive po únoru 1948, a jak se na ně tehdy dalo nahlížet. Obzvláště perspektivou chlapíka, kterému v roce 1945 bylo pětadesát, a myslel si, že už celý svět zná a že dokáže všechno předvídat. Pro mě byla soukromá rovina nejzajímavější – jak tohle člověk na individuální rovině prožívá, co si o tom myslí, jak se k tomu vztahuje a jaké strategie případně volí, aby to byl schopen ideálně ovlivnit i v době, kdy už nepatří mezi elity, ale spíše mezi antielity. Proto jsem se rozhodla velmi nestandardně v biografickém výzkumu zaměřit se jen na posledních sedm let.

Co jste z oné pohádky vyčetla?

Vavrečka měl poměrně jednoznačnou představu o tom, že po konci druhé světové války naváže na všechny úspěchy, které zaznamenávala jeho rodina, on sám a všichni jeho přátelé a kolegové. Před válkou i vlastně během ní podnikání prosperovalo, byť v oblasti, která nebyla prioritní pro české vedení. V rodinné perspektivě Vavrečka předpokládal, že jeho vnukové budou další lídři, že stejně jako jeho dcera a zeť navážou na rodinné podnikání, uchopí ho po svém, něco k němu přidají. Myslel si, že status quo bude udrženo a že bude rozvíjeno. Měl velké hospodářské plány, za první republiky byl diplomat a podle dalších pramenů – jeho novinových článků – si představoval, že to, co se nepovedlo uskutečnit během ní, podaří se po válce. Vůbec podle všeho nepředpokládal, že do uvažování, co bude s touto zemí, vstoupí jiní hráči. Jeho možná nejen generační pohled – protože byli i jeho generační soupeřníci, kteří reagovali úplně jinak – byl pro mě strašně zajímavý.

Když je tedy Soukromá válka zasazena do období, kdy se Vavrečka pomalu stahoval z veřejného života, jak moc těžké bylo hledat materiály a pracovat s nimi? Přeci jen člověk v takové situaci toho po sobě zanechá mnohem méně.

Vavrečka obzvláště, protože po sobě zjevně nechtěl nechat vůbec nic – kromě keramické sbírky. V podstatě napsal jen kratičké vzpomínky, které končí přibližně v roce 1932. Neuchoval si ani korespondenci ani nic od svých rodičů. On vlastně neuchoval nic. Často se stěhoval, přesunem v šestačtyřicátém do Prahy do jednoho pokoje byl navíc prostorově omezený. Nicméně nastalo štěstí v neštěstí – hlavní téma Soukromé války je nařčení z kolaborace s nacisty během druhé světové války, případem se zabývaly i nejvyšší orgány – některé tehdejší soudy i československá vláda. Díky tomu se uchovala část pramenů institucionální povahy.

Zároveň se od šestačtyřicátého soudil s firmou Baťa, uchovaly se tedy baťovské archivy i pro toto období. Ale hlavně se díkybohu zachovaly archivy rodiny Havlů, protože Václav M. Havel, Vavrečkův zeť a otec Václava Havla, byl nadšený archivář. Uchoval všechny důležité spisy včetně těch, které vzal jeho tchán s sebou, když se přistěhoval do jejich bytu. Jeho manželka také uchovala i další důležitý pramen – korespondenci, kterou vedla se svými rodiči přibližně od roku 1944 do roku 1946, kdy se sestěhovali.

Díky tomu, že mi byl velmi nápomocný také Ivan M. Havel a Knihovna Václava Havla, která postupně archiv digitalizovala, jsem se dostala k hromadě věcí, o kterých se moc nevědělo, že existují, protože je nikdo ještě nechtěl vidět. Vavrečka sice neuchoval dopisy od své dcery nebo zete, jen dopisy od malých vnuků, kteří mu kreslili obrázky. Jeho dopisy však uchovala jeho dcera. I díky tomu jsem o Vavrečkovi mohla napsat knihu.

V [recenzi](#) v Soudobých dějinách se zmiňuje, že se tu příliš vědecké biografie nepišou. Když už, tak vychází spíše z publicistiky. Proč tomu tak je, absencí hlubší tradice?

V tradici bychom i něco našli, protože vznikaly skvělé biografické texty už za první republiky a ještě předtím. Biografický výzkum, a potvrdili mi to i kolegové z Groningenu, stál dlouhodobě na rozmezí: patří do akademické sféry a je to historický výzkum, na nějž jsou kladeny stejné nároky, anebo se řadí k publicistice jako něco, co se dá dělat mimo akademický

prostor, laicky? Biografie jsou často velmi populární žánr, zejména v anglojazyčném prostředí. Myslím si, že se vyčlenily z akademického světa, protože jejich autoři už nemuseli zodpovídat kritické otázky jdoucí po teorii a metodologii výzkumu, na konferencích a v recenzním řízení. Prostě ať napsali, co napsali, a bylo-li to dobře napsané a byl-li to zajímavý příběh, čtenáře to stejně našlo, což probíhalo dlouhé desítky let a vedlo k tomu, že biografie byla v určité době považována za akademickou sebevraždu, protože takto „lidový“ žánr přece akademik nepíše. A naopak ti, kteří chtěli psát bestsellery, se zase nechtěli trápit akademickými debatami. A ani nemuseli, kritéria kladená na jejich texty byla prostě jiná.

Měnit se to začalo zhruba před dvaceti lety, kdy v roce 2004 vznikl Biografický institut v Groningenu a postupně i další pracoviště po Evropě. Lidé, co působili v akademickém světě, a zároveň chtěli psát životopisné výzkumy, se začali snažit o navrácení relevance biografii. Zahrnovalo to apel „pojdme se zaměřit na to, co, jak a proč děláme a jestli je to něco, co může být srovnatelné s ostatními historickými výzkumy.“ Za těch dvacet let se ukázalo, že to jde. A že to ve finále prospívá všem. Skvělým příkladem je třeba můj kolega Přemek Houda, který napsal knihu o Jaromíru Nohavíci. To zřejmě bude text, který osloví i širokou veřejnost, a jsem strašně ráda, že takové tady vznikají.

Rijksuniversiteit Groningen, foto: osobní archiv JWM

Letos vyšla i další akademické biografie – Kriegel od Martina Gromana .

Začínají pomalu přibývat posledních třeba deset let. Velmi ceněná byla i biografie Zdeňka Nejedlého od Jiřího Křesťana. Takové základní texty posilují pozici biografie v akademickém prostředí. Nikdy jsem nepochopila, proč by to měla být akademická sebevražda, je to historický výzkum, akorát nasvícený jinak.

Když jsou dnes biografie docela populární, můžou zlepšit pověst humanitních věd? Že veřejnost nebude mít pocit, že se bádá o ničem, když bude jejich výstup přístupnější?

Čtenáře snáze propojují s látkou, kterou historik zpracovává. Obrat k biografickému výzkumu je zase delší proces, zaměření se na subjektivitu a prožívání v dějinách začalo někdy v 70. a 80. letech mimo jiné s historickou antropologií a

orální historií. V biografii je to přece jen zvýrazněno. Byť se vám do jednoho života promítá hromada rovin, máte možnost malé i velké dějiny sledovat na jednom konkrétním příkladu, což může být pro čtenáře svým způsobem srozumitelnější.

No a na čem budete pracovat teď kromě organizace nizozemského výjezdu sem?

V tuhle chvíli si dávám trošku pauzu od větších publikačních výstupů, protože jsem zjistila, že neumím rok nato, co jsem dokončila biografický výzkum, hned začít další. Věnuji se jiným věcem – třeba snaze orálně historicky zachytit pandemii covid-19. Vlastně skáču z témat a přístupů, protože mi to pomáhá udržet povědomí, jak se dá taky dělat výzkum. Také zpracovávám anglický text, který se pokusí zaměřit se na velmi omezenou část vavrečkovského výzkumu spíš z metodologické stránky. Pokud vše klapne, bude z toho studie, jak se dá například pracovat právě s pohádkou, která nikdy nevyšla a na první dobrou nesouvisí s tím, co zpracováváte. Práci s pramenem typu pohádky nemusíme hned zatracovat, byť na první pohled vypadá spíš jako kuriozita.

Štěpán Šanda, 24. října 2023